

YU ISSN 0027—8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/5

БЕОГРАД
1978

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIII (нова серија)

Св. 5

САДРЖАЈ

Основе књижевног језика Проте Матије Ненадовића (ДУШАН ЈОВИЋ)	169—174
Творба именица суфиксима на <i>-(а)и</i> (СТЈЕПАН БАБИЋ)	175—186
О префиксоидима у српскохрватском језику (ИВАН КЛАЈН)	187—198
Семантичке разлике и употребне вредности придева <i>српски</i> и <i>србијански</i> (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	199—209
Типични случајеви колебања конгруенције у приповеткама Исака Самоковлије (ПЕТАР ЂУКАНОВИЋ)	210—215
О језику уџбеника	
Прилог разради опште концепције уџбеника (СМИЉКА ВАСИЋ)	216—224
О термилолошким задацима писаца уџбеника (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	224—225
Питања и одговори	226—228
Регистар	229—242

ТИПИЧНИ СЛУЧАЈЕВИ КОЛЕБАЊА КОНГРУЕНЦИЈЕ У ПРИПОВЕТКАМА ИСАКА САМОКОВЛИЈЕ

Пратили смо у приповеткама Исака Самоковлије за наш језик типичне случајеве двојакe конгруенције. То су случајеви у којима постоји двојакo слагање одредбених речи са субјектом реченице. У ту сврху коришћена је грађа из следећих извора:

1. Исак Самоковлија — Приповијетке, Нови Сад—Београд, МС — СКЗ, „Будућност“, Нови Сад, 1964.

2. Исак Самоковлија — Од прољећа до прољећа, Сарајево, 1929, Државна штампарија.

3. Исак Самоковлија — Ханка — приповијетке, књ. II, „Свјетлост“, Сарајево, 1954.

Иако није нађена нека богатија грађа, која би омогућавала статистичко проучавање и одговарајуће закључке, надамо се да неће бити сувишно изложити релевантни материјал, који може помоћи у даљим проучавањима ових питања и послужити као илустрација колебања која у овом погледу постоје у савременом српскохрватском језику.

1.

Маретић јс, у вези са слагањем субјекта и предиката по броју, извео правило да се предикат може слагати са најближим чланом напоредне субјекатске синтагме, без обзира на редослед по коме су субјекат и предикат употребљени. Ово правило је данас углавном ограничено на случајеве у којима глаголски део предиката долази испред субјекатске синтагме, а и уопште се може рећи да се у савременом српскохрватском језику ређе употребљава облик предиката у јединици кад субјекат значи више појмова. Примери из приповедака Исака Самоковлије упућују нас на супротну претпоставку: код њега чешће наилазимо на облик предиката у јединици иако се у субјекту налази употребљено неколико имена. Већину таквих случајева чине примери у којима је предикат испред субјекта:

Усред посла *шринуо би је врисак и њлач* из авлије (Приповијетке, 30). — Код њега је било најбоље месо и најбољи лој (Исто, 47). — Да би се одморио *слуја њвој и слушкиња њвоја* (Исто, 209). — Дошла је затим и *џеџа и шесџа јодина* (Исто, 268). — С улице се преко оградe *мојао видјети* само *јорњи дио* храма и кров (Исто, 296). — *Измијешала се џесма, врисак, зурна, џојој коња* (Ханка, 81). — У соби је била Анка и *џријаџељица Лена* (Исто, 175). — Кад је вјештица плунула. . . *исјао је хљеб и једна лимена куџија* (Исто, 225). — Крај њега је *боца и чаша* (Исто, 189). — На авлијским вратима чекала је *Леја, баба-Кайа* и још *двје жене* (Од прољећа до прољећа, 15). — После је ми *умрије и дијете* и *сигор Пијачо* (Исто, 26). — *Љуљају се чежњиве. . . а све измијешала зурна и хармоника* (Исто, 67).

Али има примера за обрнути редослед:

Сусрет и разговор с раби Хајимом *смео га је свега* (Приповијетке, 287). — *Јечмен хљеб и ђаса млијека* је на њој (Ханка, 34).

Сродан је овима и пример, где се везање предиката за ближу именицу види из рода радног придева: *Зайалиле ми се руке и мишићи* (Од прољећа до прољећа, 88). Наравно, налазимо и предикат у облику множине, не само кад стоји иза субјекта:

Ни *оџац*, ни *маџеа* ни *браџ* *Јаков нису џомиџали* на Саручину удају (Приповијетке, 29). — И *носач Самуел* и *његов ујак Шимон* *уџтали би* тада и *оџшили* (Исто, 52)

— него и кад је испред њега:

Мислио сам: *сџајаџемо* око стола *ја, џи* и *наша среџа* (Приповијетке, 259). — И *гријаџе* се као што се сваке зиме *џрију бакалин Саго, бакалин Менџо* и *бакалин Јусо* (Исто, 43). — Носити „плајвас“ . . . онако као што *носе бакалин Саго, бакалин Менџо* и *бакалин Јусо* (Исто, 42). — *Нису Цџироен* ни *Форџ* (Од прољећа до прољећа, 176).

2.

Код именица природног мушког рода са завршетком *-а* у номинативу једине налазимо на двојаки начин слагања придеских речи у служби атрибута са именицом коју одређују. Поред уобичајеног:

Па видите ли *овоја сџаркељу* (Од прољећа до прољећа, 10). — Хтио је да оде право *Јакову* и . . . да му у брк скреше да је *пропалица* и *најјора џџандура* (Исто, 40),

— налазимо и мање обично:

Сипа неки џаљивчина искварено шпањолским језиком, а свијет се *окупља* око *њеја* и *Јусе* (Исто, 164).

У облицима множине нашли смо само слагање по облику:

Мушџерије су долазиле саме (Исто, 101). — *Ситне мушџерије*, ситни послови (Ханка, 48). — *Мушџерије су одлазиле задовољне* (Исто, 47). — Дошле су понуде . . . долазиле су и *грује њроводаџије* (Приповијетке, 268).

Кад је у предикату радни придев у множини, он се може двојако, формално и логички, слагати са оваквим субјектом. У приповеткама Исака Самоковлије за логичко слагање нашли смо само два примера:

Послије сам гонио и *авџије* кад би *дошли* да их туку (Од прољећа до прољећа, 83). — Та Стреја није дала да је *устџаше* одведу у смрт као што су *одвели* све друге (Приповијетке, 304)

Примера са слагањем по облику има нешто више, укључујући и случајеве кад је предикат доста далеко од субјекта (удаљеност субјекта од предиката сматра се начелно релевантном за ову појаву). Употребићемо, као што ће се видети, неке примере које смо наводили као илустрацију за слагање атрибута, пошто је у тексту пронађен релативно мали број примера:

Мушџерије су оглазиле задовољне, али су га *јрдиле* у себи због његове суровости и *жалиле* несрећну дјевојку која буде морала да пође за њега (Ханка, 47). — Дошле су понуде . . . *долазиле* су и друге *њроводаџије* (Приповијетке, 268). — *Мушџерије су долазиле саме* (Од прољећа до прољећа, 101).

3.

Код Самоковлије нашли смо свега шест примера са бројним именицама на *-ица*. Свега један пример имамо са атрибутом:

Осџала џројџа љегала су за њим (Ханка, 157).

Видимо да се атрибут *осџала* по облику слаже са бројном именицом *џројџа*. Међутим, за предикат у личном глаголском облику је карактеристично логичко слагање са субјектом:

Ви сте *обојџа добили* по банку неки дан (Ханка, 147). — На раскршћу *скренули* су *обојџа* на исту страну (Приповијетке, 96). Ипак имамо и примера са обличким слагањем:

Путем су *обојџа ћушала* (Исто, 283). — *Двојџа су љоођена* у главу (Исто, 306). — *Остала џројџа љегала* су за њим (Ханка, 157).

4.

Бројне именице на *-ак* разликују се по облику, начину грађења и по значењу од бројних именица на *-ица*. Но и оне су, попут именица на *-ица*, увек у једнини, али означавају приближан број појмова, дакле, означавају множину предмета или бића. „Слагање по облику с овим именицама је управо нешто друкчије него у случајевима с осталим именицама у којих се облик и значење не подударају. Иако, свакад једнако, по облику именице мушког рода, било кога рода појмове да означавају, оне обично делове предиката који разликују род, као и бројеве од којих се изводе, имају, као да су непроменљиве речи, — у облику једнине средњег рода.“ (М. Стевановић, „Савремени српскохрватски језик“, књ. II, 135). У приповеткама Исака Самоковлије, кад су у питању ове именице, имамо искључиво слагање по облику:

По подне се *скућило* њих *десетак* (Од прољећа до прољећа, 49). — *Прође* тако *десетак* дана (Исто, 148). — *Двадесетак* очију из те дјечије хрпе *ледало* га је (Исто, 150).

5.

Дублетне начине слагања имамо и код збирних бројева. Код овога писца је више заступљено слагање по облику:

Двадесеторо је душа ту *задржало* дах (Ханка, 258). — Слушај, Самарција, је ли истина да ти је још *четворо* *косовчића* *крејало*? (Исто, 89). — Прије двије године *умрло* је томе човјеку *двоје* *дјеце* (Приповијетке, 37). — Да се није борио . . . данас би њено *шесторо* *дјечице* *вришијало* у његовој кући (Исто, 232). — И још се *ово* *двоје* *опазило* на бехару (Од прољећа до прољећа, 111).

Навешћемо и два примера у којима се предикат слаже са субјектом по значењу и један у коме се укрштају оба вида слагања:

Четворо пекарушине *дјеце* имају заједно двадесет година (Ханка, 227). — *Четворо* *илади* *ицјучу* око мене, а ја сам изгубила главу (Исто, 222). — И зачас, ено, *стоје* њих *шроје* заједно у авлији . . . и *све* *шроје* *навило* главе над цвјетове (Приповијетке, 213).

6.

Изузевши примере временског значења са предикатом у једнини:

Дјетету је истом *шри* *мјесеца* (Приповијетке, 84). — *Има* *шри* *дана* како је побјегла (Од прољећа до прољећа, 147),

— уз бројеве *два*, *џри* и *чеџири* имамо редовно предикат у множини:

У њему су била *чеџири млада косовца* (Ханка, 88). — *Шћуђурена, јололава* (два дјечака) . . . стрпљиво су чекала сликара (Исто, 142). — *Три кључа била су свезана на жици* (Исто, 232). — У њима су се *указала два-џри зуба, жуџа и климава* (Приповијетке, 230). — *Оба су [Маир и Самуел] била изненађена* оваквом брзом одлуком (Исто, 85). — Био се раби подигао . . . те су га *два Јеврејина водила* под руку (Од прољећа до прољећа, 147).

У првих шест примера видимо и слагање по облику придева са именицом мушког рода у погледу наставка *-а*, добивеног из старе двојине, где се могу очекивати и нормални множински облици, нарочито ако је предикат удаљенији од субјекта.

7.

Основне бројеве од *џеџ* надаље такође карактерише двојако слагање предиката са субјектом. За приповетке овога писца карактеристично је слагање по облику, које је и код већине других писаца чешће од слагања по значењу:

Тридесет џушака да се дијне одједном на те (Ханка, 250). — За једну посјечену *никне њих десет* (Исто, 259). — На плочама је било *урезано десет зајовиједи божјих* (Приповијетке, 285). — У пратњи је било свега *џеџ-шест* старијих људи (Исто, 261). — У кандилу је *иламсало седам иламичака* (Од прољећа до прољећа, 259). — *Прође џеџнаесет дана* у шумарку (Исто, 74). — *Има џри дана* како је побјегла (Исто, 147). — Овдје га је *чекало сџоџину џослова* у свако доба дана (Приповијетке, 97).

У прегледаном тексту није нађено примера са слагањем по значењу, сем за број сложен са *два* (који, у ствари, спада у појаву размотрену горе):

Тридесет и двије особе су на вечери (Приповијетке, 187).

Слично стање налазимо и уз количински прилог *неколико*, сем што један пример (последњи који ћемо навести) садржи оба начина слагања:

Неколико каџи кржаве воде џросуле су се низ Манојлов образ (Ханка, 97). — *Неколико џрובה доље* при дну и *неколико горе* на врху *остјало је* изван ограда (Од прољећа до прољећа, 159). — Одлазио је у храм а послѣје на вечеру *сињор Кучи* код кога је још *неколико оваквих божјака јело* суботом (Исто, 103). — Пред вече *дошло је неколико Јевреја* да у Рафиној одаји *рекну* молитву (Исто, 21).

8.

Наведимо, на крају, и неколико примера слагања предиката са збирним именицама на *-ag*. У приповеткама Исака Самоковлије је једва нешто чешће слагање по значењу:

Крепаће ти и овај ко и *йилад* што су ти *крејала* (Ханка, 95). — *Залајаше йаишчаг* мамено (Од прољећа до прољећа, 72). — *Огјоварају ова* [пашчад] у пољу (Исто, 91). — Кад се отисну . . . као да су *ждребаг йровалила* из авлије на ћустеком *йромичу* иза ћошкова (Исто, 112). — А горе у махали . . . *залају йаишчаг* (Исто, 120). — *Залајала су йаишчаг* два три пута и *умирила се* (Исто, 195). — Сваки пут кад *залају йаишчаг*, разбуди се (Исто, 196).

Ево и неколико примера са слагањем по облику:

Бијела *йарчаг* густе сапунице *йриши* на све стране (Приповијетке, 293). — *И чељаг ти је ту!* — зачуди се Расим (Ханка, 256). — Ако набасам на бусију — нека *чељаг има* кад да се *склони* дубље у мрак (Исто, 255). — *Стижје и чељаг* (Исто, 254). — Још *йишчаг* њихова *није йолејјела* (Исто, 77).

Т. Маретић је сматрао да је, кад су у питању ове именице, нормално слагање по значењу, док се предикат у облику једине јавља врло ретко.

Поводом овога професор Михаило Стевановић каже да је овакво Маретићево мишљење проистекло из чињенице што у језику Вука Караџића нема збирних именица са предикатом у облику једине: „Међутим, поред употребе предиката у облику множине . . . може се рећи да није ређа његова употреба у једнини“ (М. Стевановић, наведено дело, 144).

У сваком случају, стање код Самоковлије не потврђује Маретићеву претпоставку.

Можда би се могло на крају рећи — ако не као одређен закључак а оно као изванутисак — да у типичним случајевима колебања конгруенције по облику и значењу овај писац показује нешто изразитију склоност слагању по облику.

Пејтар Вукановић